

Məhin QULIYEVA*

ALMAS İLDIRIM POEZİYASININ DİL VƏ ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ XÜLASƏ

Məqələdə mühacir şair Almas İldırımın poeziyasının dili və üslub xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. Şairin poeziya dili 1926-1950-ci illər ədəbiyyatının gözəl nümunələrindən biridir.

Almas İldırımın poeziyası çox zəngindir. Onun əsərlərində sinonimlər, antonimlər, frazeoloji vahidlər, bəzi alınma sözlər əsas rollardandır. Şair mənəni qüvvətli, daha təsirli, ekspressiv vermək, emosiya yaratmaq üçün sinonim və antonim cərgələrdən geniş istifadə etmişdir. Onun, həmçinin, poeziya dili xalq dili əsasında yaranmış frazeoloji vahidlərlə də zəngindir.

Onu da vurğulayaq ki, Almas İldırım Azərbaycan poeziyası dilinin istedadlı yaradıcılarından biri olub.

Açar sözlər: *Azərbaycan dili, Almas İldırım, dil, üslubi xüsusiyyətlər, sinonim, antonim, frazeoloji vahidlər.*

Həyatının çox illərini mühacirətdə yaşamış və yaradıcılıqla məşğul olmuş Almas İldırım poeziya yaradıcılığı dövründə ictimai-siyasi və mədəni-ədəbi həyatımızın ən gərgin dövrünə təsadüf edir. Hələ o vaxt ədəbi dilimizin sabit olmadığı bir dövr idi.

Məlumdur ki, XX əsrin əvvəllərində ədəbi dil formalarından romantizm cərəyanı nümayəndələrinin dili, realizm ədəbi məktəbinin dili, müasir ədəbi dilimizlə səsleşən bəzi ədiblərimizin əsərlərinin dili və s. cərəyan edirdi. Bu dövrdə, hətta “Füyuzat” və “Molla Nəsrəddin” jurnallarının rolunu qeyd etmək olar. Cəlil Məmmədquluzadənin, Abdulla Şaiqin, Abbas Səhhətin, Mirzə Ələkbər Sabirin və başqa sənətkarların dili bu dövrə təsadüf edir.

Ədəbi dil formalarının özündə birləşdirən sənətkardan biri də ömrünün çox hissəsini mühacirətdə keçirən şair Almas İldırım olmuşdur.

Almas İldırımın poeziyasının dili 1926-1950-ci illər ədəbiyyatında dilimizin gözəl nümunələrindən biridir. Onun dili hələ 1925-ci ildə “İttihad” məktəbini bitirdikdən sonra davam etdirdiyi Abdulla Şaiqin nümunə məktəbində davam etdirdiyi illərini əks etdirir. Elə həmin məktəbdə də dərs deyən Abdulla Şaiq, S.Hüseyn, Qantəmir kimi tanınmış ziyalılarla da çox ünsiyyətdə olmuş ədəbi fəaliyyətdə

* BDU, Filologiya fakültəsi, Mühacirət ədəbiyyatı və bədii tərcümə ETL-in elmi işçisi.
Email:mehin.quliyeva.mammad@bsu.edu.az

başlamış və şeirlər yazmışdır. Bu da onu göstərir ki, Almas İldırım seçdiyi mövzuların bədii ifadəsində poeziyanın texnikasına yaxşı bələd olmuşdur. Onun yaradıcılıq dilinə tanış olduğu Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Cəfər Cabbarlı kimi məşhur ədiblərin əsərlərinin mütaləsi də təsir etmişdir. “Bu sənətkarlar içərisində gənc Almasın ruhunu ən çox oxşayan və ona yaxın olan Əhməd Cavad idi. Əhməd Cavadın incə ruhu, həssas qəlbi, alicənab davranışı gənc şairin diqqətini daha çox cəlb edirdi”. [Teymurov: 2004, s.5]

Almas İldırımın poeziya dili bədii cəhətdən rəngarəngdir. Şeiriyyət üslubi cəhətdən həm xalq danışıq dili, həm dialektizmlər, həm türk dilindən alınma sözlərlə zəngindir. O, şeirlərində mənəni qüvvətləndirmək, ekspressiya yaratmaq məqsədilə sinonimlərdən və frazeologizmlərdən geniş istifadə etmişdir. Şairin əsərlərində antonim sözlərə də rast gəlirik.

Almas İldırım sinonimlərdən daha məharətlə istifadə etmişdir. Çünki N. Seyidəliyevin qeyd etdiyi kimi, sinonimlər danışıq dilini zənginləşdirir; dili incələşdirir, onun təsir gücünü artırır; mənəni qüvvətləndirir; dildə emosiya yaradır; fikri çatdırmaq üçün ona aydınlıq gətirir və dəqiqləşdirir; təkrarın qarşısını alır [Seyidəliyev:2012, s.3] Bir neçə nümunəyə müraciət edək. Məsələn, şair “vətən” sözünü təkrar işlətməmək əvəzinə, onun bir neçə sinonimini işlətməmişdir:

*Əzəldən can deyərək bu sevdalı ölkəyə,
Hər qadasın aldığım sana əyan, a dağlar* [Teymurov: 2004, s.18];
*Bir gün gələr qoşaraq yurdumun harayına,
Mən atəş edəcəyəm düşmənin sarayına...* [Almas İldırım:2004, s.18];
Ah, o, vətən, o yurdum...
*Eşsiz, cənnət bir ölkə,
Onsuz böylə yaşamaq, mənə, iyrənc bir ləkə...* [Almas İldırım:2004., s.123].

Şair “üz” sözünün sinonimləri olan “çöhrə” və “sima” sözlərini işlətməmişdir.

*Dilbər köylü qızların yas bürürkən üzünü,
Bir hiçqırıq tutdu axan pınarların gözünü* [Almas İldırım:2004, s.30].
*Diqqət etsəniz əgər siz çöhrənin rənginə,
Ən ağır bir kədərin duyacaqsız izini* [Almas İldırım:2004, s.27].
*Gülüş – simasında pozulmaz bir şən,
Görənlər hüsnünə vermədə min san...* [Almas İldırım:2004., s.29].

Almas İldırımın mənəni qüvvətləndirmək üçün bəzi sinonim sözləri sıra ilə verməklə sinonim cərgə yaratmışdır.

Məsələn: *Yetər artıq vərəmlə əlləşdin;
Bitdi hər şey – həm ayrılıq, hicran...* [Almas İldırım:2004, s.40].

Başqa bir misal:
Yox, onun gücü var, qüdrəti də var [Almas İldırım:2004, s.71].
*İçimdəki tufanlar, fırtınalar, boranlar,
Hər bir anda könlümü gah üzlər, gah yaralar* [Almas İldırım:2004, s.27].

Şair burada qafiyə pozulmasın deyər, “boralar” (boranlar) sözünü “yaralar” sözünə uyğun işlətmişdir.

Şair “Mənim protestom” şeirində təkrara yol verməmək üçün “atəş” və ona sinonim olan “od” sözünü işlətmişdir.

Ortada an, püxtə les, atəş, kül, duman qaldı,

Ölkəmiz parçalandı, bağrıma od qalandı. [Almas İldırım:2004, s.103].

Ümumiyyətlə Almas İldırım şeirlərində işlətdiyi sinonimlər aşağıdakı cərgədə öz əksini tapmışdır: günəş-gün, qəlb-könül, səs-ün, sinə-köks, Allah-Tanrı, ayrılıq-hicran, qara-siyah, al-qızıl, azadlıq-hürriyyət, ələm-yas və s. Bu cür nümunələrin sayını artırmaq da olar.

Almas İldırım poeziyasının dil və üslub xüsusiyyətlərindən biri də xalq dili əsasında yaranan frazeologizmlərin işlədilməsidir. Şairin əsərlərində belə birləşmələr çoxdur. Vətəni tərk edib mühacirləşən şairin əsərlərində dərd, qəm qüssə, kədər, Vətən həsrəti, nalə, hürriyyət arzusu, ailə qayğısı və s. mövzular əsas yer tutur. Bu ağrıları *yasa tutulmaq, ürəyi parçalanmaq, yanıqlı səs, gözündən sellər axmaq, ağır illər, ah çəkmək, gözündən yaş tökmək, bağı çatlamaq, od tutmaq, boynunu bükmək, itin günü, beş günlük ömür* və s. kimi ürəkağrıdıca ifadələrdən aydın görmək olur. Almas İldırımın poeziyasında işlədilən belə ifadələrdən aşağıda bir neçə nümunə göstərmək istərdik:

Səndən ayrılalı tutuldum yasa

Bu xəstə könlümdə nalələr qaldı

[Almas İldırım:2004, s.15].

Şərqə bir səadət aradığın gün,

Nəriman, ürəyin parçalandımı?

[Almas İldırım:2004, s.6].

Söylə, gəliyormu sənə torpaqda

Viran Şərq elinin yanıqlı səsi

[Almas İldırım:2004, s.16].

Öpərkən alnından füsünlu bir yaz,

Axıyor döşündən sellər, a dağlar!

Sinəndə kəsərlər ellər qurbanı

Keçirərkən ağır illər, a dağlar!

[Almas İldırım:2004, s.17].

Çiçəkli qoynunda bir bağça tikdim

Suvara-suvara göz yaşını tökdüm

[Almas İldırım:2004, s.24].

Burada şair “çox kədərilmək” əvəzinə, “tutuldu yasa”, “intizardan, kədərdən həyəcanlanmaq” əvəzinə “ürəyi parçalanmaq”, “çox kədərli, qəmli həyat sürmək” ifadəsini “yanıqlı səs” kimi işlətmişdir.

Mənanı ekspressiv vermək üçün şair işgəncəli, həyatın pis, acınacaqlı keçən illəri, “ağır illər”, “ağlamaq” sözü əvəzinə “göz yaşını tökmək” frazemini işlətmişdir.

Mənanı daha təsirli, daha qüvvətli vermək üçün şair “ürəyi bərk darıxmaq” əvəzinə “bağı çatlamaq”, “bərk əsəbiləşmək, hirsənmək” əvəzinə “od tutmaq” (yanmaq), pis gün, acınacaqlı günü bildirmək üçün “itin günü” ifadələrini işlətmişdir.

Şair, hətta “Durnalar” şeirində Vətəninə görə çox darıxdığı üçün durnalara müraciət edir, tərk etdiyi vətəni, yurdunu onlardan soruşur.

*Uçursunuz alnı açıq, üzü ağ,
Bağrım çatlar sizdən almasam soraq
Yorulanda olur sizə oturaq
Göl kənarı yaşıl çəmən, durnalar.*

Şeirin axırcı bəndində şair özünü sirdaş sandığını, onların halına yandığını, həmçinin dərdlərini bölmək istədiyini yanıqlı bir tərzdə yazır:

*Mən özümə sizi sirdaş sanıram,
Arzunuzu düşünürəm, yanıram,
Halımıza od tuturam, yanıram,
Dərdinizi gəl bölək tən, durnalar.*

[Almas İldırım:2004, s.28]

Bunu deməklə, şair yüzlərlə, minlərlə mühacirlərin həyatını nəzərdə tutur və özü ilə müqayisə edir.

Təkcə bununla kifayətlənmir və bir çox ifadələr də poeziyada müxtəlif mənaları əks etdirən frazemlər əksini tapmışdır: *Əlindən düşmək, söz vermək, ad qazanmaq, dillərə düşmək, boynunu bükmək, qulaq vermək, gözü axmaq, başı dönmək* və s.

Almas İldırım şifahi xalq yaradıcılığından da bəhrələnmişdir. Buna misal olaraq “dövlət quşu” ifadəsini göstərə bilərik. Bu ifadə ən çox nağıllarda işlənir və “bəxt, tale” mənasını verir. Bu ifadə şair tərəfindən bir neçə yerdə işlədilir. Lakin biz bir misal verməklə kifayətlənirik:

*Onun “rus” dediyi yer torpağımdır, daşımıdır,
Onun başındakı tax mənim dövlət quşumdur.
Jenevdə sunduğu mey, o mənim göz yaşımıdır.*

Eh, bilsəydin başımda nə bəlam, nə yaşım var [Almas İldırım:2004, s.103]

Almas İldırım mənanı təsirli, qüvvətli vermək üçün antonim cərgələrdən də istifadə etmişdir: *ağlayıram-gülürəm, bahar-quş, yaman-yaxşı, gənc-ixtiyar-qoca, gecə-gündüz, ölüm-həyat, cəhənnəm-cənnət, sağ-sol, axşam-sabah, güldü-ağladı* və s. Bir neçə nümunə göstərək:

*Olunca öz yurdundan, torpağından, daşından,
Gənc bir şair nə anlar, baharından, quşundan...
...Mən o gündən nə sevinc, nə bir həvəs bilirəm,*

Yabancı mahnılarla ağlayıram, gülürəm [Almas İldırım:2004, s.14]

*...Yaman günüm yaxşı eylə, a dağlar,
Sana qurban bu könüllər, a dağlar*

[Almas İldırım:2004, s.24]

*...Yox, onun gücü var, qüdrəti də var,
Ya ölüm, ya həyat versinmi qərar?*

Amansız bir zərbə vurdun “sağ”, “sol” güdən qurdlara...

[Almas İldırım:2004, s.95]

Dünya sevdi, mən də sevdim ellər güldü, mən ağladım.

[Almas İldırım:2004, s.101]

Şair bəzi antonim sözləri təkrara yol verməmək üçün işlətmişdir: “Mənim türküm” şeirində bunun şahidi oluruq:

Aşiqəm, cismim əgər buzlu cəhənnəmdə yana,

Daşmaz qorxulu dağlar bu tükənməz yasımı...

Gör mələkdər verərlər cənnəti-əlayi mana,

Söylərəm: istəməm ol cənnəti, ver Qafqasıma [Almas İldırım:2004, s.89].

Məlumdur ki, şair Türkiyədə mühacirətdə olarkən öz şeirlərində bir çox türk sözləri də işlətmiş, türk danışq tərzinə oxşatmışdır. Məsələn, isimlərə aid sözlər *tuzaq* (tələ), *eş* (əkiz, bərabər, yoldaş), *ülküdaş* (məsləkdaş), *ası* (üsyankar), *köy* (kənd), *pınar* (bulaq), *omuz* (çiyin), *sokak* (küçə), *dal* (budaq), *qır* (çöl, səhra), *mənfa* (sürgün), *özləm* (həsrət), *sıla* (vətən), *hız* (güc), *doğu* (Şərq), *martı* (qayağı), *məzhəba* (sallaqxana) və s.

Müxtəlif nitq hissələrinə aid dilimizə oxşar sözlər: *turaga*, *şimdi*, *gəliyorum*, *sağır*, *diyor*, *baxıyorlar*, *qucuyorkən*, *pək*, *yarın*, *altun*, *annə*, *aşıyor*, *qoşuyor*, *həpsi*, *nerdən*, *bəklənirmi*, *nerədən*, *yürüyürük*, *ağlatıyormuş*, *qaçıyor*, *titriyor* və s.

Qeyd edək ki, bu və ya digər sözlərin bir çoxuna Azərbaycan klassik şairlərinin əsərlərində də rast gəlirik. H.Caviddə, M.Müşfiqdə, S.Vurğunda və başqalarında.

Almas İldırımın poeziya dili, poeziya üslubu haqqında qeydlərimizi bununla qurtarıq. Etiraf edək ki, mühacir şair Almas İldırım haqqında söz demək çox çətinidir. Onu vurğulaya bilərik ki, Almas İldırım başqa şairlərlə bir sırada Azərbaycan şeir dilinin yaradıcılarından, həm də istedadlı yaradıcılarından biri olub.

ƏDƏBİYYAT

1. Maarif Teymurov. Almas İldırım Seçilmiş əsərləri. Bakı. 2004.
2. Nəriman Seyidəliyev. Müasir Azərbaycan dilində üslubi sinonimlər Bakı, 2012.
3. Almas İldırım. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 2004.
4. Nəriman Seyidəliyev. Azərbaycan dilinin sinonimlər lüğəti. Bakı, 2007.

LINGUISTIC AND STYLISTIC FEATURES OF THE POETRY OF ALMAS ILDYRYM ABSTRACT

The article deal with the features of the language and style of poetry of Almas Ildyrym, the emigrant poet. His poetic language is one of the finest examples of literature from the 1926-1950s.

The poetry of Almas Ildyrym is very rich. Synonyms, antonyms, phraseological units and some borrowed words play a key role in his works. The poet widely used synonymous and antonymous series to enhance the impact and expressiveness, as

well as to create emotions. His poetic language is also rich in phraseological units, which formed on the base of folk language.

It should be also emphasized, that Almas Ildyrym was one of the talented creators of the Azerbaijani poetic language.

Keywords: Azerbaijani language, Almas Ildyrym, language, stylistic features, synonym, antonym, phraseological units.

ЛИНГВО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ АЛМАСА ИЛДЫРЫМА РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются особенности языка и стиля поэзии поэта-эмигранта Алмаса Илдырыма. Поэтический язык поэта является одним из лучших образцов литературы 1926-1950-х годов.

Поэзия Алмаса Илдырыма очень богата. Ключевую роль в его произведениях играют синонимы, антонимы, фразеологизмы и некоторые заимствованные слова. Поэт широко использовал синонимические и антонимические ряды для усиления воздействия и выразительности, а также для создания эмоций. Его поэтический язык также богат фразеологизмами, образованными на основе народного языка.

Следует также подчеркнуть, что Алмас Илдырым был одним из талантливых создателей азербайджанского поэтического языка.

Ключевые слова: азербайджанский язык, Алмас Илдырым, язык, стилевые особенности, синоним, антоним, фразеологические единицы.